

**מקומות קדושים יותר
וקדושים פחות בישראל**

עמק שווה

عمق شبیه

Emek Shaveh

מילון שו"ת

2016

כתיבה: עו"ד איתי מק
עריכת טקסט: מעין בן הגיא
עריכה לשונית: ענת עינהר
עריכת פרסום: אנה וידר
גרפיקה ומיפוי: ליאור כהן
צילום: עמק שווה

(חל"צ) שול נר 498

© עמק שווה (חל"צ) | www.alt-arch.org | info@alt-arch.org

עמק שווה הוא ארגון של ארכיאולוגים ופעילים קהילתיים, העוסק במקומה של הארכיאולוגיה בחברה הישראלית ובסכסוך הישראלי-פלסטיני. אנו רואים בארכיאולוגיה אמצעי לגישור וקירוב בין עמים ותרבויות בכלל, וכגורם בעל השפעה על הדינמיקה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט.

הפרסום הופק על ידי ארגון עמק שווה (חל"צ) ונתמך בידי שגרירות נורווגיה בישראל, משרד החוץ השוויצרי FDFA, ומשרד החוץ האירי. המידע המפורסם הוא באחריות ארגון עמק שווה בלבד, ואינו מייצג את דעת התומכים הנ"ל.

תוכן עניינים

5	הקדמה
6	הגדרת המקומות הקדושים עד שנת 1948
7	הגדרת המקומות הקדושים מאז קום מדינת ישראל
10	הכרה בפועל במקומות כקדושים ליהודים באמצעות תקצוב, ניהול ותפעול משמעות אי ההכרה הפורמלית בחוק או בתקנות בכל המקומות הקדושים מבחינת אכיפת החוק
15	
16	רשות העתיקות והמקומות הקדושים
20	סיכום
21	נספח
22	מפות

יד אבשלום שבנחל קדרון

הקדמה

במסמך זה אנו בוחנים כיצד מתמודדות רשויות המדינה ומערכת החוק והמשפט בישראל עם סוגיית המקומות הקדושים. רשויות המדינה, החוק והמשפט הישראליים משתדלים ליישב את העקרונות ההיסטוריים שירשו מן העות'מאנים והבריטים, את זכויות היסוד שוויון וחופש הדת ואת החקיקה הבינלאומית עם מדינות העקבית של ממשלות ישראל - העדפתם והרחבתם של המקומות הקדושים ליהודים ברחבי הארץ ובירושלים בפרט. כפי שנראה כאן, מערכת החוק והמשפט הישראלית נרתמת ביוזעין או שלא ביוזעין לתת תוקף לפעילות הפוליטית האינטנסיבית של ממשלות ישראל למען ביסוסה וחיזוקה של הזהות היהודית במקומות הקדושים.

'ארץ הקודש' הוא מונח המתייחס לישראל/פלסטינה ומקורו, ככל הנראה, בתקופה הביזנטית, במאה הרביעית לספירה. הקדושה המיוחסת לחבל ארץ זה על ידי מיליארדי מאמינים ברחבי העולם משפיעה על הסכסוך הישראלי-פלסטיני ומושכת אליו מעורבות בינלאומית רבה. רוב האתרים הקדושים בארץ, הנחשבים גם אתרים ארכיאולוגיים, קדושים ליותר מדת אחת (קדושתו של מקום נשמרת במשך השנים למרות שינויים אתניים, תרבותיים ודתיים שמתחוללים בהרכב האוכלוסייה, אך לא כאן המקום לנתח תופעה מרתקת זו).

מערכת החוקים והתקנות המתייחסת לרשימת האתרים הקדושים בארץ ומגדירה מהו אתר קדוש וכיצד לאזן בין האינטרסים הדתיים השונים, מבוססת על החלטות שראשיתן בתקופה העות'מאנית. ישראל חוקקה את חוק השמירה על המקומות הקדושים רק בשנת 1967, בין השאר בכדי להרגיע את הביקורת הבינלאומית על סיפוח ירושלים. רק בשנת 1981, במקביל לחקיקת חוק-יסוד הקובע כי ירושלים היא בירת ישראל, הותקנו תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים. תקנות אלו כללו רשימה של 16 מקומות קדושים ליהודים. ככל הנראה, לא במקרה נקבעו חוקים ותקנות הנוגעים במקומות הקדושים במקביל להחלטות היסטוריות של ממשלת ישראל ביחס למעמדה של ירושלים. עד היום משמשים חוקים אלה כאמצעי להצגתה של ישראל כמי שאחראית לשמירת זכויותיהם של בני הדתות השונות באתרים שבתחומה. זאת בעוד שבמקומות הקדושים עצמם, מתבצעת פעילות ענפה לחיזוק בלעדיותה של הזהות היהודית, גם במחיר דחיקת בני הדתות האחרות.

מכיוון שמקומות קדושים רבים הם גם אתרים עתיקים, קיים, לכאורה, ניגוד אינטרסים בין גופים ציבוריים, שממונים על שימור העתיקות לגורמים דתיים, החותרים לייעד מקומות אלה לקיום טקסים דתיים. למרות זאת, נראה שבמציאות הישראלית מתקיים שיתוף פעולה בין רשות העתיקות לגורמים הדתיים, וביחד הם מעצבים מחדש את המקומות הקדושים. תהליך זה מתחולל באופן המואץ ביותר באתרים הקדושים בירושלים והוא משנה את אופייה של העיר ודוחק משם דתות אחרות.

הגדרת המקומות הקדושים עד שנת 1948

בחוק הישראלי והבינלאומי אין הגדרה הממצה מהו 'מקום קדוש'. המקומות הקדושים בארץ-ישראל הוגדרו כך תחילה מהכללתם אד-הוק ברשימות שהכינו השלטון העות'מאני, המנדט הבריטי והאו"ם, ואף עיגנו את עיקרון 'הסטטוס קוו'.

הסטטוס קוו העות'מאני נקבע בצווים סולטניים מן השנים 1852 ו-1853, בעניין שבעה מקומות הקדושים לנוצרים בירושלים ובבית לחם. הצווים קבעו, כי מצב זכויות החזקה, הפולחן והגישה של העדות הנוצריות השונות יישאר כפי שהיה בעת יציאת הצווים לאור, וכי אין לערוך בו שינויים¹.

בסעיף 13 לכתב המנדט הבריטי על ארץ-ישראל², הוטלה האחריות למקומות הקדושים ולשאר המקומות הדתיים (בניינים ואתרים) בארץ-ישראל על המעצמה המנדטורית. אחריותה חלה על "זכויות קיימות" להבטחת חופש הגישה וחופש הפולחן במקומות אלה.

לצורך הגנה על הסטטוס קוו, קבעה ממשלת המנדט הבריטי בשנת 1924 כי כל משפט או עניין הנוגעים למקומות הקדושים, לבניינים הדתיים, למקומות הדתיים ולזכויות ולתביעות של העדות הדתיות השונות בישראל, לא יוכרעו בידי בית משפט³.

בשנת 1929 הכין ליונל קאסט, לשעבר הממונה על מחוז ירושלים, דו"ח סודי בעבור ממשלת המנדט, בשם "The status quo in the holy places"⁴. הדו"ח נועד לסייע לפקידי המנדט בקבלת ההחלטות בעניין פירושו ויישומו של הסטטוס קוו במקומות הקדושים. הדו"ח התייחס לזכויות השונות השמורות לעדות הנוצריות במקומות הקדושים לנצרות (כנסיית הקבר בירושלים, מקום העלייה לשמים בפסגת הר הזיתים, כנסיית קבר הבתולה בגת שמנים וכנסיית המולד בבית-לחם). זכויות אלו תוארו בפירוט רב בשל הסכסוכים הרבים בין העדות השונות. כמו כן, התייחס הדו"ח לסטטוס קוו בקבר רחל ובכותל המערבי.

בעקבות מאורעות תרפ"ט (1929), שנבעו בין היתר ממחלוקת בעניין זכויות היהודים בכותל המערבי, הוקמה ועדת חקירה בריטית ובהמלצתה הוקמה גם ועדת חקירה בינלאומית, אשר קבעה מה הן הזכויות השונות של המוסלמים והיהודים בכותל. להמלצות ניתן תוקף בשנת 1931, בחוק שלטון המנדט הקרוי "דבר המלך במועצה על פלסטינה (א") (הכותל המערבי)", אשר בוטל לאחר קום המדינה⁵.

(1) אמנון רמון, "המקומות הקדושים והאגן ההיסטורי", בתוך האגן ההיסטורי של ירושלים, בעיות וחלופות לפתרונם. צוות חשיבה ברשות רות לפידות, עורך אמנון רמון. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2007, עמ' 199-232.

(2) [Full text of "Mandate for Palestine"](#).

(3) דבר המלך במועצה על ארץ-ישראל (המקומות הקדושים), 1924.

(4) S. L. G. A. Cust, [The Status Quo in the Holy Places](#).

(5) ראה בג"צ 222/68, המ' 15/69 חוגים לאומיים אגודה רשומה ואח' נ' שר המשטרה, פ"ד כד (2) 141; בסעיף 3 לחוק לביטול דינים שנושנו, תשמ"ד-1984, נקבע כי "אין לו ומעולם לא היה לו כל תוקף".

הגדרת המקומות הקדושים מאז קום מדינת ישראל

במגילת העצמאות מיום 14.5.1948 נקבע כי מדינת ישראל "תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות", אך בעת ההיא נמצאו החשובים שבהם - הכותל המערבי, קבר רחל, מערת המכפלה, הר הבית וכןסיית הקבר - בידי המשטר הירדני-ההאשמי.

ביום 11.12.1948 קיבלה מליאת האו"ם את החלטה מס' 194, החלטה שקראה להגנה על המקומות הקדושים בשטח המנדט הבריטי לשעבר בפלסטינה/א"י ולהבטחת גישה חופשית אליהם, בהתאם לזכויות הקיימות ולפרקטיקה ההיסטורית⁶. ההחלטה לא פירטה לאילו מקומות קדושים היא מתייחסת. לכן, ביום 8.4.1949 פרסמה ועדת הפיוס של האו"ם רשימה של 97 מקומות קדושים בירושלים ועשרות מקומות קדושים מחוץ לירושלים, ביניהם אתרים מוסלמיים ויהודיים⁷.

לאחר כיבוש הגדה המערבית בשנת 1967, במקביל להחלת החוק הישראלי על מזרח ירושלים⁸, וכדי להרגיע את הביקורת העולמית על סיפוח מזרח ירושלים, חוקקה מדינת ישראל את חוק השמירה על המקומות הקדושים, תשכ"ז-1967, אשר נקבע בו סעיף 1 האומר כי "המקומות הקדושים יהיו שמורים מפני חילול וכל פגיעה אחרת ומפני כל דבר העלול לפגוע בחופש הגישה של בני הדתות אל המקומות המקודשים להם או ברגשותיהם כלפי אותם המקומות"⁹. סעיף 1 לחוק-יסוד: ירושלים בירת ישראל משנת 1981 חזר אף הוא על אותו הנוסח¹⁰.

חוק השמירה על המקומות הקדושים אינו מגדיר מה הוא מקום קדוש, מה הם הקריטריונים לקביעת מקום קדוש ואינו נוקב ברשימת מקומות קדושים בישראל ובמזרח ירושלים. רק בשנת 1981, במקביל לחקיקת חוק-יסוד: ירושלים בירת ישראל, הותקנו תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, תשמ"א-1981, אשר ניסחו רשימה של 16 מקומות קדושים ליהודים - הכותל המערבי ורחבתו, לרבות כל מבנה וכל מעבר עילי או תת-קרקעי שהכניסה לשם היא מתוך הרחבה, והמקומות הקדושים ליהודים לפי הרשימה שבתוספת (מתוכם בירושלים: מערת שמעון הצדיק, מערת סנהדרין קטנה, קבר הרב עובדיה מברטנורה, קבר זכריה הנביא ויד אבשלום)¹¹. תקנה 2(א) קבעה, כי באותם המקומות אסורה שורה ארוכה של פעילויות, ובכלל זה חילול שבת ומועדי ישראל. לא די בכך שמדינת ישראל שינתה את פני המרחב בקרבת הכותל המערבי (הריסת שכונת המוגרבים כדי להגדיל את הרחבה), אלא היא אף התקינה את התקנות הקובעות כי המקום קדוש ליהודים בלבד, ובכך הפרה את הסטטוס קוו שנקבע במסמך שנכתב בנושא על ידי ליונל קאסט בשנת 1929, על רקע המחלוקת על הזכויות בין היהודים למוסלמים באזור רחבת הכותל.

הוראת סעיף 4 לחוק השמירה על המקומות הקדושים קובעת כי "שר הדתות ממונה על ביצוע חוק זה, והוא רשאי, לאחר התייעצות עם נציגים של בני הדתות הנוגעות בדבר או לפי הצעתם, ובהסכמת שר המשפטים, להתקין תקנות בכל הנוגע לביצועו". אף שבית המשפט חזר על עיקרון השמירה

6 Israel Ministry of Foreign Affairs, [United Nations General Assembly Resolution 194 -III--11-Dec-48](#) (6

<http://domino.un.org/pdfs/AAC25ComJerW14.pdf> (7

8) באמצעות צו ממשלתי ותיקון מס' 10 מיום 28.6.1967 לפקודת סדרי השלטון והמשפט, תש"ח-1948, שהוסיף את סעיף 11ב, לפיו, "המשפט, השיפוט והמינהל של המדינה יחולו בכל שטח של ארץ-ישראל שהממשלה קבעה בצו".

9 [חוק השמירה על המקומות הקדושים, תשכ"ז-1967](#).

10 [חוק-יסוד: ירושלים בירת ישראל, 1981](#).

11 [תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, תשמ"א-1981](#).

על הסטטוס קוו, צוין בפסק הדין בבג"צ 257/89 כי תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים הותקנו לאחר היוועצות ברבנים הראשיים בלבד. בית המשפט קבע, כי נציגי הדת הרלוונטיים לענין זה הם הרבנים הראשיים, מאחר שהרבנות הראשית היא "הסמכות ההלכתית העליונה במדינה"¹². בית המשפט אף הציג דוגמה, לפיה אם ירצה שר הדתות להתקין תקנות בדבר זכות תפילה על הר הבית, יידרש ממנו להתייעץ הן עם הרבנים הראשיים והן עם ראשי הדת המוסלמית¹³. כפי שיפורט בהמשך חוות הדעת, מדובר בקביעה המתעלמת מן ההשלכות מרחיקות הלכת של התקנות, אשר מקדשות אזורים נרחבים בעיר העתיקה ליהודים בלבד. כמו כן, מתעלמת קביעה זו מטענותיהם של בני הדת המוסלמית לזכויות בכותל ובסביבתו (על פי המסורת המוסלמית, מזוהה הכותל עם המקום בו קשר הנביא מוחמד את הסוס האגדי שעל גבו הוא רכב בשמיים ממכה לירושלים). מכאן, שתקנות אלו חייבו התייעצות גם עם נציגי דתות אחרות.

בהגדרת תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, נקבע כי כל מעבר עילי או תת-קרקעי שהכניסה אליהם היא מתוך רחבת הכותל יהיו קדושים אף הם. לפיכך, נראה כי תקנות אלו, שהותקנו בסמוך לפתיחת מנהרות הכותל לקהל הרחב בתחילת שנות ה-80 של המאה שעברה (החפירות החלו במקום בניהול משרד הדתות בשנת 1969), "קידשו", למעשה, את כל האזור ליהדות, ונתנו ליהודים בלעדיות על המקום באמצעות מנהרות הכותל וספיחיהן, ובכללן חלקים נכבדים מהרובע המוסלמי (אחד מפתחי המנהרות נמצא בלב הוויה דולורוזה). על המנהרות הממשיכות להתרחב ולהתפתח בימים אלה, חלה שורה ארוכה של איסורים, ביניהם איסור על חילול שבת ומועדי ישראל, אשר נקבעו בהוראת תקנה 2(א) לתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים. האיסורים אף הוחמרו בשנת 1989, בעת שהתקנות עודכנו ותוקנו, ונוספה להן תקנה 2(א)1, האוסרת על "עריכת טקס דתי שלא על פי מנהג המקום, הפוגע ברגשות ציבור המתפללים כלפי המקום" (תקנה שהותקנה על ידי שר הדתות דאז, כחלק מהמאבק בנשות הכותל).

למעט 16 המקומות הקדושים המצוינים בתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, נמנעה מדינת ישראל מקביעת מקומות נוספים הקדושים ליהודים או מקומות הקדושים לדתות אחרות בחוק או בתקנות. מדיניות זו אושרה על ידי בית המשפט העליון בעתירה שהגישה בשנת 2004 עמותת 'עדאלה' - המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל' יחד עם אחרים¹⁴.

העתירה הוגשה על רקע הזנחתם וחילולם של המקומות הקדושים למוסלמים, ובעקבותיה התבקש בית המשפט להורות לשר לענייני דתות להפעיל את סמכותו על המקומות הקדושים לפי סעיף 4 לחוק השמירה, ולהתקין תקנות לשמירתם, כפי שדאג להתקין תקנות לשמירתם של המקומות הקדושים ליהודים. בתגובה לעתירה¹⁵ טענה המדינה כי אין צורך בהכרזה על מעמדו של מקום כ"מקום קדוש" על פי חוק, על מנת להחיל שם את הוראותיו המהותיות של החוק בפועל. המדינה טענה כי להכרזה על מקום קדוש אין שום משמעות תקציבית ממשית, וכי מאז שנת 1981 דוחה משרד המשפטים ניסיונות שונים להרחיב את רשימת המקומות הקדושים ליהודים.

12) בג"צ 257/89 ענת הופמן נ' הממונה על הכותל המערבי (פורסם בנבו, 26.1.94).

13) פסקה 59 שם.

14) בג"צ 10532/04 שיח' עבדאללה נמר דרוויש נ' השר לענייני דתות (פורסם בנבו, 9.3.09).

15) עיקרי טיעון מטעם המדינה בבג"צ 10532/04, 8.3.2009.

בפסק הדין שדחה את העתירה, מיום 3.9.2009, קיבל בית המשפט את עמדת המדינה וקבע כי אין צורך בהכרה פורמאלית בתקנות במקומות הקדושים למוסלמים על מנת להתייחס אליהם ככאלה בפועל: "לאחר ששמענו טיעוני הצדדים, וקראנו את כתיבי הטענות, שוכנענו כי התקנת תקנות לפי חוק השמירה על המקומות הקדושים, תשכ"ז-1967, אינה תנאי חיוני לשם הבטחת השמירה והכיבוד של המקומות הקדושים. למסקנה זו הגענו הן על יסוד הרקע ההיסטורי של החוק, נסיבות חקיקתו, לשון החוק ותכליתו. הגדרת רשימה של מקומות קדושים היא עניין מורכב וטעון לא רק כאשר מדובר במקומות הקדושים למוסלמים, אלא גם כאשר יש להכריז על פי החוק על מקומות קדושים לכל הדתות ואף ליהודים. התוספת הקובעת מקומות קדושים ליהודים היא חלקית ומסיבות רבות נמסר לנו כי הופסקה מלאכת קביעת המקומות שראוי להכלילם בתקנות גם ביחס למקומות הקדושים ליהודים, שהלכה למעשה רשימתם ארוכה מזו המופיעה בתוספת שבתקנות".

יצוין כי בפסק הדין מיום 15.9.1970, בבג"צ 222/68, סבר מ"מ הנשיא השופט זילברג שיש לדחות עתירה נגד מניעת תפילה של יהודים בהר הבית, מן הטעם שלא ניתן להפעיל את חוק השמירה על המקומות הקדושים בלי להתקין תקנות שיגדירו כיצד תתממש זכות התפילה בהר הבית באופן מעשי, מכיוון שמדובר במקום הקדוש לשני העמים - היהודי והמוסלמי¹⁶. הואיל והעותרים לא ביקשו מהשר התקנת תקנות אלו, קבע השופט כי יש לדחות את עתירתם¹⁷. כלומר, עמדתו של השופט זילברג הביעה צורך בהסדרה פורמלית של תקנות לחופש הפולחן בהר הבית, אך כאמור, עמדתו לא התקבלה, ועמדתם של שופטי בית המשפט העליון בעתירת עמותת עדאלה קבעה, כי אין צורך בהסדר פורמלי בחוק או בתקנות של ההכרה והזכויות במקומות הקדושים.

עד כה, לא צלחו ניסיונות לקדם בכנסת חקיקה להכרה פורמלית במקומות הקדושים למוסלמים. כך למשל, הוגשה בשנת 2014 הצעת חוק להקמת רשות לפיתוח מקומות קדושים למוסלמים¹⁸ (בהמשך להצעת חוק דומה משנת 2008). בדברי ההסבר להצעה נכתב, כי מטרתה של הצעת החוק היא: "למלא את החלל הקיים בתחום הזכויות ושירותי הדת של בני העדה המוסלמית בארץ. מאז הקמת המדינה אין גורם רשמי שתפקידו לפעול לשימור ולאחזקה נאותה של עשרות מסגדים, בתי עלמין וקברי קדושים מוסלמים הנמצאים באזורים שמוסלמים אינם מתגוררים בהם עוד. מקומות אלו היו לעזובה מתמשכת באופן שאינו מכבד מדינה נאורה. ראוי לה למדינת ישראל הדואגת למקומות הקדושים ליהודים בארץ והתובעת ממדינות אחרות לכבד את המקומות הקדושים ליהודים בארצותיהם, לדאוג גם למקומות הקדושים לדת המוסלמית. המדינה מתפעלת ומפעילה גוף ממלכתי המפתח מקומות הקדושים ליהודים (ביניהם כ-120 קברי צדיקים במימון של עשרים מיליון שקלים חדשים, בשנה החולפת). תקנות המגדירות מקומות קדושים לפי חוק השמירה על המקומות הקדושים נחקקו רק לגבי מקומות יהודיים, ולפיכך מקומות הקדושים לבני דתות אחרות אינם מוגנים על ידי החוק ואין אפשרות להעניש את הפוגע בהם על פי חוק השמירה על המקומות הקדושים".

16 (1) בג"צ 222/68, המ' 15/69 חוגים לאומיים אגודה רשומה ואח' ג' שר המשטרה, פ"ד כד (2) 141.

17 (1) עמ' 153-156 לפסה"ד שם.

18 (1) א. צרצור, מ. גנאים, ט. אבו-ערה, א. טיבי, ע. פריג', הצעת חוק הקמת רשות לפיתוח מקומות קדושים למוסלמים, התשע"ד

2014, הכנסת ה' 19.

פסקי הדין הנ"ל ממחישים את ההבחנה המלאכותית שנקט בית המשפט העליון בעת צמצום סמכותו לדון בסוגיית המקומות הקדושים¹⁹. לפי הגדרתו של בית המשפט העליון, סמכותו חלה על דיון בשמירה על הסדר הציבורי, במניעת עבירות פליליות במקומות הקדושים, בחופש הגישה למקומות הקדושים, בחובת השמירה מפני חילולם של המקומות הקדושים ובחובת ההגנה על רגשותיהם של בני הדתות אל המקומות המקודשים להם, אך אינה כוללת דיון בחופש הפולחן באותם המקומות. בפועל, הדיונים והקביעות של בג"צ בעניין שמירת הסדר הציבורי, חופש הגישה למקומות הקדושים והצורך לעגן בתקנות את רשימת המקומות הקדושים לדתות אחרות, תרמו לפגיעה בחופש הפולחן ולהרחבת בלעדיותם של היהודים בתחומיהם.

הכרה בפועל במקומות קדושים ליהודים באמצעות תקצוב, ניהול ותפעול

כאמור, למעט 16 המקומות המצוינים בתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, אין בספר החוקים והתקנות של מדינת ישראל הכרה פורמלית במקומות נוספים הקדושים ליהודים או לדתות אחרות. עמימות מכוונת זו אפשרה לרשויות המדינה לנתב את משאבי התקצוב, התפעול והניהול כרצונה, ובכך להתייחס אל מקומות מסוימים כקדושים לדתות אחרות, ולמקומות אחרים - הקדושים אף הם לדתות אחרות - כקדושים ליהודים בלבד. התנהלות זו נעשתה מאז קיום המדינה בשנת 1948, וביתר שאת משנת 1967 ואילך, כאשר מקומות שהיו קדושים גם לדתות אחרות, עברו תהליך של ניכוס למדינה וחזקתם עברה לידי היהודים.

לפי מאמרו של פרופ' דורון בר²⁰, הקמתה של מדינת ישראל וייסוד משרד הדתות הביאו למהפכה של ממש ביחס למקומות הקדושים ליהודים. לראשונה הוקם גוף ממשלתי שתפקידו לטפל בענייני הדת ובכלל זה במקומות הקדושים. המשרד נוהל ע"י נציגי הציונות הדתית, שפיתחו את המרחב היהודי המקודש. מיד לאחר ייסוד משרד הדתות באוגוסט 1948, החלה לפעול בו המחלקה המוסלמית והדרוזית, שבין תפקידיה נכללה האחריית למקומות הקדושים למוסלמים. אחת מפעולותיה הראשונות של מחלקה זו הייתה עריכת סקר נרחב שכלל את איתורם וזיהויים של המסגדים, בתי הקברות והמקומות הקדושים המוסלמיים. בפועל, רבים מן המקומות הקדושים האלה עברו במשך השנים תהליך של ייחוד והחלו לשמש את האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל, בתמיכתן ובעידודן של רשויות המדינה (כדוגמת קבר דוד בהר ציון בירושלים ומערת אליהו בהר הכרמל).

לפי פרופ' דורון בר, מספר גופים ישראלים רשמיים ורשמיים למחצה נטלו חלק בתהליך ניכוסם של המקומות הקדושים המוסלמיים. בין גופים אלה ניתן לציין את האפוטרופוס על נכסי נפקדים, שבשנת 1950 עברה לידי האחריית הרשמית לשמירת המקומות הקדושים המוסלמיים וניהולם²¹; את משרד הדתות, שבידיו אחריית דתית וניהולית למקומות אלה; וכן אגודות שונות כדוגמת 'הוועד

19) ראה עמ' 298 לפסה"ד בבג"צ 257/89 ענת הופמן הנ"ל, בעניין הפרשנות לדבר המלך במועצה על ארץ-ישראל (המקומות הקדושים), 1924.

20) בין קדושה מוסלמית ליהודית: ראשית תהליך הייחוד של המקומות הקדושים המוסלמיים במדינת ישראל 1948-1967, אוניברסיטת תל אביב, ישראל 22 (תשע"ד) 133-158.

21) [חוק נכסי נפקדים](#), תש"י-1950.

למען המקומות הקדושים' (ביחס לקבר דוד בהר ציון) או 'הוועדה למערת אליהו' (מערת אליהו בהר הכרמל), שהקים משרד הדתות לשם ניהולם ואחזקתם של מקומות קדושים אלה. בחלק מהמקומות הקדושים גם למוסלמים החלה פעילות ספונטנית של מתפללים יהודים, ונוספה לה הכוונה מטעם משרד הדתות. כך נוצר מצב של סתירה וניגוד עניינים בין אחריותו של משרד הדתות לכלל המקומות הקדושים לכלל הדתות והעדות, לבין תהליך הייחוד והניכוס של המקומות הקדושים בעידוד המשרד ורשויות אחרות.

במאמרו, פירט פרופ' בר בהרחבה כיצד התרחש תהליך ייחודו של קבר דוד בהר ציון. רלוונטית במיוחד לענייננו היא העובדה, כי מנכ"ל משרד הדתות דאז, מר שמואל זנוויל כהנא, אף שימש בתפקיד ראש 'הוועד למען המקומות הקדושים', ועד שמטרתו הייתה **"לשפר את הר ציון והמקומות הקדושים הקשורים בו במסורת ובאגדה ולהפכו לתלפיות לציבור היהודי בארץ וברחבי העולם"**.

בעקבות התקנת תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים בשנת 1981, וע"פ החלטת הממשלה משנת 1989, להקים ארגון גג של כל הגורמים הממשלתיים והציבוריים הקשורים באתרי המקומות הקדושים בישראל שייזום פעולות חינוך והסברה, יחזק את מעמדם של האתרים הקדושים ואף ירכז ויבצע פעולות במקומות הקדושים, הוקמה העמותה הממשלתית - 'המרכז הארצי לפיתוח מקומות קדושים'. על פי דו"ח הדירקטוריון של 'המרכז הארצי לפיתוח מקומות קדושים' לשנת 2012, מטפלת החברה בקרוב ל-130 אתרים **"המוכרים כקדושים לעם היהודי מדורי דורות"**²². החברה מטפלת בתחזוקה השוטפת של האתרים הקדושים, כמו למשל פעולות סדרנות, אספקת שירותים למבקרי המקומות הקדושים (מים, חשמל, ניקיון ואספקת תשמישי קדושה), איסוף כספי צדקה ותרומות מהמבקרים ואף דואגת להיבטיהם האדריכליים.

בין השנים 2003 ל-2008 פורק משרד הדתות ואגפיו פוזרו בין משרדי הממשלה השונים. כך למשל, עבר 'המרכז הארצי לפיתוח מקומות קדושים' למשרד התיירות. על פי דו"ח הדירקטוריון הנ"ל, בשנת 2012 העניק משרד התיירות למעלה מ-19 מיליון ש"ח למרכז הארצי לפיתוח מקומות קדושים. באתר משרד התיירות מצוין כי: **"משרד התיירות הינו הגוף האחראי כיום, על האתרים הקדושים ליהודים בישראל. המדובר בעיקר ב-16 אתרים עיקריים, שהוכרזו כקדושים ע"י הממשלה ובכ-160 אתרים נוספים הנחשבים קדושים, אשר מתוחזקים ומתופעלים ברמה הבסיסית בתקציבי מדינה. הזרוע המבצעת את פעילות תפעול, התחזוקה והפיתוח של אתרים אלה עבור המשרד, הינה עמותה ממשלתית שהוקמה לצורך כך וקרויה: המרכז הארצי לפיתוח המקומות הקדושים. המרכז מתחזק, מתפעל ומפתח את האתרים כולם מלבד הכותל המערבי - המתחזק ע"י הקרן למורשת הכותל. התחזוקה ותפעול האתרים נעשה באמצעות תקציבים המיועדים לכך והפיתוח באתרים נעשה באמצעות כספי קופות הצדקה הנאספים באתרים השונים ואשר מחולקים לצדקה ולפיתוח על פי אישור ועדת הצדקה בראשותו של רב הכותל והמקומות הקדושים שמואל רבינוביץ"²³. כיום, לא ברור מה הם היחסים וחלוקת התפקידים בין משרד התיירות לבין המשרד לשירותי דת בכלל הנוגע לניהולם ולתפעולם של המקומות הקדושים ואף בעניין 'המרכז הארצי לפיתוח מקומות קדושים', אשר שני המשרדים טוענים כי הם פועלים במקומות הקדושים באמצעותו.**

22) רשות החברות הממשלתיות, **המרכז הארצי לפיתוח המקומות הקדושים**.

23) אתר משרד התיירות, **מקומות קדושים בישראל - תמונת מצב**.

לכאורה, מוסדות דתיים לא יהודיים זכאים לקבלת תקציב גם אם אינם מוכרים כמקומות קדושים בחוק או בתקנות. משרד הדתות פרסם בעבר נוהל למתן תמיכות במוסדות דת של עדות לא-יהודיות. עם פירוק משרד הדתות בשנת 2003, עבר פיתוח מבנים לדתות הלא יהודיות לרשות משרד הפנים וככל הידוע, מאז לא חזר לרשות משרד הדתות. על פי אתר האינטרנט של משרד הפנים²⁴, קיים בו אגף לעדות דתיות לא יהודיות - אגף שאחראי בין היתר לתמיכה בשיפוץ, בנייה ושמירה על מקומות קדושים לדתות השונות. משרד הפנים פרסם "מבחנים לחלוקת כספי תמיכות של משרד הפנים לצורך בניה, פיתוח ושיפוץ מבני דת של עדות לא יהודיות"²⁵. על פי נהלים אלה, בהתקיים תנאים שונים, נמנים על זכאות לתמיכה כספית מקומות כמו מסגד, כנסייה, בית תפילה דרוזי ובית קברות, גם אם אינם מוכרים כמקום קדוש לפי חוק השמירה על המקומות הקדושים. בפועל, התקציבים הם דלים יחסית, ובשנת 2014 אישרה ועדת הכספים העברה כספית של 9.6 מיליון ₪ בלבד לצורך תמיכות באגף עדות לא-יהודיות במשרד הפנים ואף לפיתוח מבני דת ובתי עלמין לכל העדות הלא-יהודיות (מוסלמים, נוצרים, דרוזים, שומרונים, אחמדים ובהאים)²⁶.

כאמור, הוכרו בתקנות רק 16 מקומות הקדושים ליהודים. מתבקשת השאלה, כיצד נבחרו אפוא כ-160 אתרים נוספים לרשימה המלאה. ככל הנראה, הורכבה הרשימה המלאה על פי הגדרת המשרד לשירותי דת (כשמו היום) ולפיה, מקום קדוש מוגדר כ"אתר, אשר קיימת מסורת המקשרת אותו לאישיות או לאירוע היסטורי בתולדות העם היהודי, והוא מהווה מקום עלייה לרגל, התכנסות ותפילה באירועים מיוחדים, בערבי חגים, בימי חול המועד, בראשי חודשים ובכל ימות השנה"²⁷. לא ברור מי היא הסמכות המאפשרת "קידוש" של מקומות רבים כל כך ליהודים, כולל אתרים היסטוריים ובאיוז מידה התקיים שם פולחן בעבר.

לפי חוק חופש המידע, התשנ"ח-1998, הגיש ארגון 'עמק שווה' בקשה למשרד לשירותי דת, למסור את רשימת המקומות הקדושים לדתות והעדות השונות בירושלים, אשר מוכרים ומתוקצבים ע"י המשרד²⁸. מטעמים שאינם ידועים, הרשימה אינה פומבית ואינה מפורסמת באתר האינטרנט של המשרד. בחלוף כעשרה חודשים של טיפול בבקשה²⁹, נמסרה באמצעות 'המרכז הארצי לפיתוח מקומות קדושים' רשימה של 17 מקומות הקדושים ליהודים בירושלים וסביבתה ומוכרים ע"י המשרד (ראה נספח א'). כמו כן, צוינו ביניהם ארבעה מקומות הקדושים ליהודים ונמצאים "באחריות" 'המרכז הארצי לפיתוח מקומות קדושים' (קבר רחל אמנו, קבר שמואל הנביא, קבר דוד המלך ומערת שמעון הצדיק).

הגדרתו הרחבה של המשרד לשירותי דת למושג "מקום קדוש" משתקפת היטב ברשימת המקומות הקדושים ליהודים שנמסרה לארגון 'עמק שווה' - בין היתר, חלק מהמקומות קדושים גם לדתות נוספות (למשל, קבר דוד המלך, קבר חולדה הנביאה, מערת השילוח, מערת הנביאים, קבר רחל אמנו, קבר שמואל הנביא ומערת ירמיהו). מקור הקדושה של חלק מהמקומות המצויינים ברשימה אינו ברור, ולא ידוע אם אמנם התקיים שם פולחן כלשהו בעבר (למשל, מערת צדקיהו ונקבת השילוח).

קברי שמואל הנביא ורחל אמנו נמצאים בגדה המערבית, בשטח הנמצא בשליטה צבאית, ולכן, לא

24 אתר משרד הפנים, [אודות האגף לעדות דתיות](#).

25 פורסם בילקוט הרשומות 5608, 25.12.2006.

26 הודעות הכנסת, [ועדת הכספים אישרה העברות תקציביות בסך 3.4 מיליארד ₪](#), אתר הכנסת, 15 ביולי 2014.

27 המשרד לעניני דתות, חוזר המנהל הכללי נז/1, 29.12.96.

28 בקשה מיום 2.3.2015.

29 מענה מהמשרד לשירותי דת מיום 16.12.2015.

ברור כיצד ייתכן שהם "באחריות" המרכז הארצי לפיתוח מקומות קדושים, בהעדר סמכות חוקית לפעולתו מחוץ לשטח ישראל (קברים אלה אמורים להיות תחת אחריותו של המנהל האזרחי לאיו"ש).

קידוש מערת ירמיהו (הנמצאת ליד תחנת האוטובוסים ברחוב סולטאן סולימאן בירושלים) ליהודים, מבלי שהוכרה במקביל כקדושה לנוצרים, מאפשר לנגוס גם ב"גן הקבר" - אחד מן האתרים הנוצריים המרכזיים בירושלים. שטחה של מערת צדקיהו עולה על 15% משטח הרובע המוסלמי. כך, בהעדר הכרה פורמלית בחוק או בתקנה למערה כקדושה ליהודים, עולה כי 15% מתת-הקרקע של הרובע המוסלמי הפך להיות "קדוש" ליהדות בהכשרת המשרד לשירותי דת ו'המרכז הארצי לפיתוח מקומות קדושים'.

יתרה מזאת, להכרתו של משרד הדתות במקומות קדושים ליהודים באמצעות תקצוב, ניהול ותפעול, ישנה משמעות בשטח. למשל, בקבר רחל אמנו ובקבר דוד המלך, שם פעלו במשך מאות שנים מסגדים, נמנע חופש הפולחן של מוסלמים לחלוטין בעשרות השנים האחרונות והוא מאושר בפועל ליהודים בלבד, בהתאם לאיסורים הקבועים בתקנה 2(א) לתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים (אף שמקומות אלה אינם מופיעים ברשימת המקומות הקדושים ליהודים בתקנות, ואין לתקנות תחולה בקבר רחל אמנו הנמצא מחוץ לשטח מדינת ישראל).

דוגמה נוספת לערעור הסטטוס קוו, היא בהר הבית. ישראל מחזיקה במפתחות לשער המוגרבים³⁰ ומקדמת עבודות ופרויקטים תיירותיים-לאומיים-דתיים סביב הר הבית ובסמוך לו (כגון מנהרות הכותל ומנהרת דוידסון, שתוצג בהמשך). אמנם ישראל מגבילה את חופש הפולחן של היהודים במקום, אך באמצעות הנחיות כוחות הביטחון, מוגבלים חופש הפולחן והגישה של המוסלמים אל ההר. ישראל מקיימת שליטה ביטחונית סביב מתחם הר הבית ובתוכו, ומטילה מגבלות על גיל הכניסה על פי הנחיות כוחות הביטחון. ארגון 'עמק שווה' הגיש בקשה למשטרת ישראל לפי חוק חופש המידע, התשנ"ח-1998, לקבלת מידע על שלושה אתרים קדושים: כנסיית הקבר, אל-חרם אל-שריף (הר הבית) ורחבת הכותל המערבי³¹. במענה שנתקבל³² מהמשטרה, צוין כי הזמן היחיד בו מגבילה משטרת ישראל כניסה לכנסיית הקבר, הוא במהלך שבת האור³³. אשר לכותל המערבי, טוענת משטרת ישראל, כי בכפוף לבדיקה בכניסה לרחבת הכותל ע"י המאבטחים, לא נמנעת כניסה למתחם. אשר להר הבית, מסרה משטרת ישראל רשימה ארוכה של הגבלות גישה וסגירות חלקיות ומלאות. לפי הרשימה, רק בשנת 2014 היו 39 ימים של הגבלות על גיל הכניסה. אין ספק כי מעת לעת מתקיימות הפרות סדר בהר הבית ומסכנות את המתפללים ברחבת הכותל, אך כל ההגבלות ברשימה שנמסרה מהמשטרה מנומקות כ"רגישות ביטחונית" כללית (למשל, בגין חגי ישראל או הרמדאן), ולא ננקטו על רקע אירוע או הפרת סדר ספציפיים בהר הבית.

30) ד' הלוי, "הפלטטינים דורשים את המפתח של שער המוגרבים", ערוץ 7, 22 לנובמבר 2015.

31) בקשה מיום 11.1.2015.

32) מענה ממשטרת ישראל מיום 29.4.2015.

33) אירוע מרכזי במהלך חג הפסחא הנוצרי.

קבר זכריה ובני חזיר שבנחל קדרון

חלל תת קרקעי ברובע המוסלמי - חלק ממתחם אוהל יצחק

משמעות אי ההכרה הפורמלית בחוק או בתקנות בכל המקומות הקדושים מבחינת אכיפת החוק

על אף האופטימיזם של שופטי בית המשפט העליון, באין הכרה פורמלית והטלת חובה בחוק או בתקנות על הרשויות לדאוג לאתרים קדושים ללא יהודים, נמשכים ההזנחה ואי-התקצוב במקומות אלה.

בדיון שנערך בשנת 2000 במליאת הכנסת בעניין ההזנחה של המקומות הקדושים למוסלמים בישראל³⁴, נאמר כי פרות מסתובבות בתוך הכנסייה והמסגד בכפר הפלסטיני מעלול שהוחרב בשנת 1948. במענה לטענתו של חבר הכנסת האשם מחאמיד (הרשימה הערבית המאוחדת), ענה לו חבר הכנסת ניסים זאב (ש"ס), כי הפרות "מקדשים לך את המקום". בעת ההיא כיהן מר יצחק כהן כשר הדתות, אף הוא ממפלגת ש"ס.

בעתירה הנ"ל של עמותת עדאלה³⁵, נטען, כי בשל העדר הכרה פורמלית בחוק או בתקנות במקומות הקדושים למוסלמים, מונצחת שם פגיעה מתמשכת ואי אכיפת החוק. אכן, נראה כי הוגשו כתבי אישום בודדים בגין עבירות לפי סעיף 170 לחוק העונשין, תשל"ז-1977, וסעיף 2 לחוק השמירה על המקומות הקדושים, סעיפים האוסרים פגיעה במקום קדוש וקובעים סנקציות פליליות נגד המחללים אותו. עד כה, הוגשו כתבי אישום מעטים והורשעו בודדים בגין עבירה לפי סעיף 170 לחוק העונשין (בין היתר, הורשעו יהודי בגרימת חבלה למצבות בבית קברות צבאי³⁶, יהודי שריסס כתובות בבית כנסת ביישוב מגוריו³⁷ ויהודי שזרק ראש של חזיר למסגד חסן-בק בת"א-יפו³⁸). גם בגין עבירה לפי סעיף 2 לחוק השמירה על המקומות הקדושים הוגשו כתבי אישום מעטים והורשעו בודדים (למשל, הוגש כתב אישום בגין קשירת קשר לזרוק ראש חזיר להר הבית³⁹, הורשעו יהודים בתכנית לפוצץ את כיפת הסלע⁴⁰ והוגש כתב אישום בגין הצתת מסגד אל אקצה⁴¹).

ככל שמטעמים שונים נמשכת מדיניות ההימנעות מהגשת כתבי אישום בעבירות המיוחדות למקומות הקדושים, מתבקש, לכל הפחות, להגיש כתבי אישום בגין עבירות כגון גרימת נזק או השחתת פני מקרקעין ממניע גזעני⁴². אך על פני הדברים, נראה כי מיעוט כתבי האישום קשור גם לאוזלת היד הכללית של רשויות החוק בבואן לטפל בפשיעה לאומנית יהודית.

מכל מקום, אין בעבירות הכלליות המופיעות בחוק העונשין כדי להוות תחליף ממצה למגוון האיסורים הקבועים בהוראת סעיף 170 לחוק העונשין, בהוראת סעיף 2 לחוק השמירה על המקומות הקדושים, ובתקנות (א)2 ו-5 לתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים.

34 פרוטוקול ישיבת מליאת הכנסת מיום 16.2.2000.

35 בגץ 10532/04.

36 ת"פ 21-00-34083 מדינת ישראל נ' כהן (פורסם בנבו, 18.3.13).

37 תפ (ב"ש) 8118/01 מדינת ישראל נ' הר אנדי (פורסם בנבו, 30.12.03).

38 ו' לוביץ, "מאסר לאדם שהשליך ראש חזיר למסגד חסן בק", *Ynet*, 6 לדצמבר 2006.

39 תפ (מ-י) 108/98 מדינת ישראל נ' אביגדור בן ולרי אסקין (פורסם בנבו, 11.11.99).

40 תפ (מ-י) 203/84 מדינת ישראל נ' מנחם ליבני (פורסם בנבו, 22.7.85).

41 ת.פ. יים 173/69 מדינת ישראל נ' דנים מייקל רוהאן (פורסם בנבו, 30.12.69).

42 נ' שפיגל, "כתב אישום נגד מציתי כנסיית הלחם והדגים: ראו בנוצרים "עובדי אלילים" ובמגורים - מצווה", *הארץ*, 29 ליולי, 2015.

רשות העתיקות והמקומות הקדושים

לאי ההכרה הפורמלית בחוק או בתקנות בכל המקומות הקדושים ישנה השפעה על התנהלות רשות העתיקות. על פי הוראת ס' 29(ג) לחוק העתיקות, תשל"ח-1978: "לעניין אתר עתיקות המשמש לצורך דתי או מוקדש לתכלית דתית, לא יתן המנהל אישור לחפירה או לאחת הפעולות המנויות בסעיף קטן (א) אלא באישור ועדת שרים המורכבת מהשר כיושב-ראש, שר הדתות ושר המשפטים". הנסיונות החוזרים ונשנים של ארגון 'עמק שווה' לקבל נתונים על החלטות ועדת השרים לאשר חפירה או בנייה באתרי עתיקות בירושלים המשמשים לצורך דתי או מוקדשים לתכליות דתיות, עלו בתוהו⁴³. הדבר מעיד כי הוועדה לא התכנסה, אף שהתקיימו חפירות ועבודות בנייה במקומות הנחשבים כקדושים במנהרות הכותל, למשל.

בדרישת ארגון 'עמק שווה' מאוגוסט 2015 מרשות הטבע והגנים (רט"ג) לעצירת עבודות בנייה בבית הקברות "באב אל-רחמה"⁴⁴ ליד שער האריות, השיבה רט"ג כי "סעיף 29(ג) לחוק העתיקות, תשל"ח-1978 אינו רלבנטי לענייננו, הואיל והגידור אינו מבוצע בשטח בית הקברות, אלא בשטח השצ"פ. למעלה מן הנדרש יצוין, כי גם לו הגידור היה מבוצע בשטח בית הקברות לא היה צורך באישור ועדת שרים, שכן אין המדובר באתר עתיקות המשמש לצורך דתי כגון מסגד, אלא בבית קברות"⁴⁵. כמובן, שהבחנתה הדתית של רט"ג בין מסגד לבין בית קברות אינה ברורה. תמוה גם כיצד ייתכן שבית קברות מוסלמי עתיק, אך פעיל, ליד שער האריות, אינו נחשב אתר עתיקות המשמש לצורך דתי, בעוד שעל פי המשרד לשירותי דת קברי המלכים (הממוקמים ברחוב סלאח א-דין בירושלים), שלא ידוע אם אמנם התקיים שם פולחן, דווקא נחשבים לאתר קדוש ליהודים.

באוגוסט 2015, בשאלתא שהגיש ח"כ דב חנין לשרת התרבות, הוא ביקש לדעת אם הוועדה התכנסה על פי הוראת ס' 29(ג) לחוק העתיקות, באילו אתרים היא דנה ומה הן החלטותיה⁴⁶. שרת התרבות ענתה כי: "הוועדה טרם התכנסה בתקופת כהונתה של הממשלה הנוכחית, אך היא התכנסה כמה פעמים בתקופת כהונתה של הממשלה הקודמת, בהתאם לבקשות שהצריכו זאת. בשל הרגישות הרבה שבתחום זה, הוועדה מקבלת את החלטותיה בהסתמך על חוות דעת של היועץ המשפטי לממשלה, מנהל רשות העתיקות, גורמי התכנון בעיריית ירושלים ומשרת ישראל. בעניין העיר העתיקה בירושלים והרובע המוסלמי, העמדה המקצועית של רשות העתיקות היא שהם אינם עונים על ההגדרה של מקום דתי או מוקדש לתכלית דתית, בשונה מאזור מתחם הר-הבית, שמוגדר אזור דתי ומוקדש לתכלית דתית ומצוי בתחום אתר עתיקות, ועל כן מתחייב כינוס ועדת השרים לפני ביצוע העבודות, הפיתוח או החפירות באזור זה. החפירות המתבצעות כיום בעיר העתיקה הן באזור שמיועד לפיתוח, הרחבת בנייה או הנחת תשתית, ולכן לא נדרש כינוס ועדת השרים ולא נדרש אישורה לפני שהמנהל ייתן אישור לחפירה. ביצוע העבודות המבוקשות נעשה בהתאם להגבלות הנדרשות מטעם רשות העתיקות ובפיקוח של רשות העתיקות". כאשר ביקש ח"כ חנין משרת התרבות להתייחס לאתרים ספציפיים בעיר העתיקה, השרה ענתה לו כי: "מרגע שהתמנית לתפקידי, הוועדה לא התבקשה להתכנס, ועל כן אני מאמינה שלא נעשו חפירות במקומות קדושים. כל חפירה במקום אחר, שאינו קדוש, אינה נדרשת לאישור ועדת השרים, ועל כן היא נעשית על-פי

43 ראה בקשה מיום 2.3.2015, ומענה מהמשרד לשירותי דת מיום 16.12.2015.

44 פנייה מיום 16.8.2015.

45 מענה מרט"ג מיום 9.9.2015.

46 שאלתא מס' 130 מיום 12.8.2015.

הנהלים הקיימים באזורים של חפירות, כפי שנעשה בכל הארץ, כשחופרים⁴⁷.

בשנים האחרונות, בנתה הקרן למורשת הכותל המערבי מספר מקומות תפילה בתוך מנהרות הכותל. לפי חוק חופש המידע, ביקש ארגון 'עמק שווה' ממשרד לשירותי הדת למסור את ההחלטות והפרוטוקולים של ועדת השרים שהתכנסה לפי הוראת סעיף 29(ג) לחוק העתיקות, בדיון על מקומות קדושים בירושלים, בעיר העתיקה וברובע המוסלמי והנוצרי בפרט⁴⁸. במענה שניתן לבקשה בחלוף כעשרה חודשי טיפול, לא מסרה הממונה על חוק חופש המידע במשרד לשירותי דת שום מידע לגבי סעיף 29(ג) לחוק העתיקות⁴⁹. באופן דומה, במענה לבקשת חופש מידע שהגיש ארגון 'עמק שווה' לרשות העתיקות בעניין מנהרות הכותל⁵⁰, מנהרות הנחשבות למקום קדוש בתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים ונמצאות בתוך מעבר תת-קרקעי שהכניסה אליו היא מרחבת הכותל, לא נמסר שום מידע או מסמך לגבי כינוס הוועדה לפי סעיף 29(ג) לחוק העתיקות⁵¹. אי-כינוס ועדת השרים, ולו בעניין מנהרות הכותל, מעיד על התחמקות הדרג הפוליטי-המדיני מנטילת אחריות על הסוגיה הרגישה.

בשנים האחרונות, במסגרת המאבק המשפטי שמנהלת המדינה לביטול הסכם בין החברה לשיקום ולפיתוח הרובע היהודי לבין עמותת אלע"ד, הסכם לפיו יעבור הניהול או התפעול של הגן הארכיאולוגי המכונה מרכז דוידסון לידי עמותת אלע"ד, עלתה הסוגיה של קדושת המקום. המדינה טענה, כי חלות עליה חובות שלטוניות במתחם מרכז דוידסון גם מכוח חוק המקומות הקדושים, התשכ"ז-1967, וכי המקום משמש להתייחדות ולתפילה⁵². למרות זאת, קבע בית המשפט כי המדינה לא הצליחה להוכיח שמרכז דוידסון הוא קדוש בזכות היותו חלק ממתחם רחבת הכותל, וזאת ממספר טעמים: בהליך אחר, טענה המדינה כי מעלה המוגרבים אינו אתר המשמש לצורך דתי או מוקדש לתכלית דתית, וככל שמעלה המוגרבים אינו אתר קדוש, כן מרכז דוידסון; בשטח המתחם נערכו מופעי קרקס וליצנות; מזכיר הממשלה העיד כי "אין לו שום קדושה ליהודים. זה חלק מחומת הר הבית, זה לא מקום שיהודים התפללו שם עוד לפני שנים. זה חלק שעלו משם"; סגן השר לשירותי דת קבע כי לחלקו הדרומי של מתחם דוידסון אין מעמד דתי או רגישות דתית כלשהי, בשונה מרחבת הכותל עצמה; הראשון לציון הקודם, הרב שלמה משה עמאר, קבע היעדר קדושה במתחם שבמחלוקת; בתודעה הקולקטיבית והאינדיווידואלית של בני העם היהודי אין הגן הארכאולוגי ניצב בדרגת קדושה וייחוד כשל הכותל המערבי⁵³.

בהתאם לתכנית מס' 10294, תכנית המתאר המקומית החלה על מרכז דוידסון, נכלל רובו המכריע של השטח בייעוד של הר הבית ורחבת הכותל המערבי. שטח זה מוגדר כמקום מוקדש המיועד להתייחדות ולתפילה. האתרים הארכיאולוגיים בשטח, על סביבתם הקרובה, מיועדים לשימור⁵⁴. לגבי משמעות תכנית 10294, טענה המדינה כי מבחינה תכנונית, מרכז דוידסון הוא חלק מהר הבית. בית המשפט היה סבור כי לנוכח קביעתו, שאין למרכז דוידסון קדושה דתית, ניתן לדחות את טענות

47 פרוטוקול ישיבת מליאת הכנסת מס' 62, מיום 11.11.2015, עמ' 256-260.

48 בקשה מיום 2.3.2015.

49 מענה מהמשרד לשירותי דת מיום 16.12.2015.

50 בקשה מיום 31.7.2014.

51 מענה רשות העתיקות מיום 16.9.2014 ו-22.12.2014.

52 סעיפים 32-35 לבקשת המדינה לצו מניעה מיום 30.3.2014, בתיק ת"א (י-ם) 60379-03-14 מדינת ישראל נ' החברה לשיקום

ולפיתוח הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים בע"מ.

53 פסקה 16 לפסק הדין בתיק ת"א (י-ם) 60379-03-14 (פורסם בנבו, 8.9.2014).

54 סעיף 13 לבקשה לצו מניעה שהגישה המדינה בתיק ת"א 60379-03-14.

המדינה, לגבי משמעות ההגדרה התכנונית של האתר כמקום מקודש המיועד להתייחדות, לתפילה ולשימור. בית המשפט קבע כי "אמנם תכנית מתאר מקומית 10294 קובעת כי השטח נשוא התוכנית מהווה חלק מרחבת הכותל שהינה מקום מקודש המיועד להתייחדות ולתפילה, אך בד בבד נקבע בתכנית כי האתרים הארכיאולוגיים, כולל סביבתם הקרובה מיועדים לשימור, ומכאן שאין בהכללת השטח תכנונית כחלק מרחבת הכותל, כדי להעניק קדושה למקום"⁵⁵. אף שבית המשפט דחה את טענת הקדושה של מרכז דוידסון במקרה דנן, ממחיש הדבר כיצד מערכת התכנון והבנייה מהווה לעתים מערכת מקבילה להכרה באתרים דתיים וקדושים, כאשר למעשה כל רשות מקומית יכולה להקצות שטח או להתיר שימוש בתכנית ל"בית יראה" (בית תפילה או בית כנסת)⁵⁶.

הסוגיה אף עלתה במסגרת עתירה שהגיש ארגון 'עמק שווה' נגד השתלטותה של עמותת אלע"ד על מנהרת דוידסון - מנהרה המחברת בין אתר העתיקות המכונה "חניון גבעתי" למרכז דוידסון, ועוברת מתחת למרכז דוידסון ובסמוך לחלקו הדרומי של הכותל המערבי (יסודות הכותל המערבי)⁵⁷. למרות קביעתו של בית המשפט בעניין מרכז דוידסון, בדומה למנהרות הכותל, גם מנהרת דוידסון נחשבת למקום קדוש מכוח תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, מאחר והיא משמשת מעבר תת-קרקעי, שהכניסה אליו היא מתוך רחבת הכותל. בנוסף, המנהרה - לכל הפחות בחלקה העובר ביסודות הכותל המערבי - כן נחשבת בעיני הציבור כקדושה, והמאמינים נוהגים להניח פתקים בין אבני הכותל במנהרה, כנעשה בכותל שעל פני הקרקע. בין שהדבר נובע מהתנהגות ספונטנית של המאמינים או מהתנהגות הזוכה לעידוד מעמותת אלע"ד (כפי שנראה בסרטון שיווקי על המנהרה שהפיקה עמותת אלע"ד⁵⁸), אלה הם פני הדברים במקום. אף על פי כן, על מנת לשכנע את בית המשפט לאשר את ההסכם לניהול או לתפעול מנהרת דוידסון, טוענת עמותת אלע"ד את ההיפך - המנהרה, ויסודות הכותל המערבי במנהרה בפרט, אינם קדושים⁵⁹.

כאמור, להבדיל ממרכז דוידסון, בהליך אחר טענה המדינה כי מעלה המוגרבים אינו אתר המשמש לצורך דתי או מוקדש לתכלית דתית⁶⁰. רשות העתיקות טענה, כי החפירות שביצעה במעלה המוגרבים לא דרשו את אישורה של ועדת השרים על פי סעיף 29(ג) לחוק העתיקות, שכן, אין הסוללה בגדר אתר עתיקות המשמש לצורך דתי⁶¹. טענה זו של רשות העתיקות עומדת בסתירה להגדרה בתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, הגדרה לפיה "כל מעבר עילי לכותל המערבי ורחבתו" הוא מקום קדוש (ומכאן שיש לראות במעלה המוגרבים מקום קדוש לפי התקנות, כמעבר עילי שהכניסה אליו מרחבת הכותל).

ואנו שואלים - מדוע כל מעבר עילי או תת-קרקעי לרחבת הכותל נחשב קדוש, ואילו מעלה להר הבית לא ייחשב כזה?

55 פסקה 17 לפסק הדין בתיק ת"א (י-14) 60379-03-14 (פורסם בנבו, 8.9.2014).

56 ראה תיק בית המשפט לעניינים מקומיים בירושלים 2630/09 מדינת ישראל נ' פיליפ דולמן (פורסם בנבו, 2.4.09).

57 בג"צ 2451/15.

58 עיר דוד, דרך עולי הרגל מבריכת השילוח ועד הכותל המערבי, 5 לאפריל, 2012.

59 תגובת עמותת אלע"ד מיום 14.6.2015 בג"צ 2451/15.

60 עת"מ (י-1488/09) ד"ר מחמוד מסאלחה נ' ועדת המשנה לעררים של המועצה הארצית לתכנון ולבנייה ואח' (פורסם בנבו, 05.09.10).

61 פסקה 33 לפסק הדין בתיק עת"מ (י-1488/09).

יודגש, כי הוראת ס' 29(ג) לחוק העתיקות (המחייב את אישורה של וועדת שרים כדי לבצע חפירה במקום קדוש), אינה דורשת כי מקום קדוש יהיה מוכר בחוק או בתקנות; לשון הסעיף מסתפקת בהגדרת אתר עתיקות כמקום "המשמש לצורך דתי או מוקדש לתכלית דתית". על פי ניסוח סעיף זה, לגבי כל בית קברות, קבר או בית תפילה, יש צורך בכינוס של ועדת השרים. כאמור, רשות העתיקות אינה מקיימת בירושלים את הוראת ס' 29(ג) לחוק העתיקות, הן בעניין המקומות המוכרים כקדושים בתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, והן בעניין המקומות שאינם מוכרים כקדושים בתקנות, אך משמשים לצורך דתי או מוקדשים לתכלית דתית. דוגמאות לכך מהעת האחרונה הן ההחלטה לבנות במרכז דוידסון רחבת תפילה בשטח של כ-900 מ"ר, כאשר כבר היום משמש חלק מהמקום לצורך דתי והרחבה תישק לכותל המערבי הדרומי ולהר הבית; התכנית של הקרן למורשת הכותל לבנייה ברחבת הכותל את 'בית הליבה' (תכנית מס' 11053), והתכנית של עמותת אלע"ד לבניית מרכז מבקרים, מרכז שיכלול את מעין מרים הקדוש לנוצרים וליהודים (תכנית מס' 13901). לא ידוע כי רשות העתיקות כינסה את הוועדה בעניין שלושת המקרים האלה ואם יש בכוונתה לכנס אותה בעתיד.

מתחם תפילה מתחת לקשת 'וילסון' בצמוד למנהרות הכותל

סיכום

עוד קודם לקום מדינת ישראל, היו המקומות הקדושים בארץ מוקד למאבקים דתיים ולאומיים. מדינת ישראל קיבלה ב"ירושה" מהשלטון העות'מאני, המנדט הבריטי והאו"ם רשימה של מקומות קדושים ואת עיקרון שמירת ה"סטטוס קוו".

למרות ובגלל שהמקומות הקדושים נשאבו לתוך הסכסוך הישראלי-הערבי, אין הגדרה ממצה בחוק מהו "מקום קדוש". הרגישות הרבה של הסוגיה יצרה מציאות משפטית מורכבת, שבה בליל של חוקים ורשויות בישראל מטפלים בסוגיית המקומות הקדושים ומגדירים אותם באופן שונה.

יחסה של מדינת ישראל למקומות הקדושים הוא סוג של "בלגן מאורגן", אשר נועד לאפשר עמימות וגמישות ניהולית של האתרים. כך קרה, ש-16 מקומות בלבד מוכרים כיום באופן רשמי כקדושים ליהודים בתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, תשמ"א-1981, בעוד שכ-160 מקומות נוספים מוכרים כקדושים ליהודים באמצעות תקצוב רשויות המדינה, הניהול והתפעול שלהם בפועל. גמישות זו משרתת את הצורך לנהל את המקומות הקדושים ברגישות, ואף מאפשרת ייחוד והשתלטות זוחלת של המדינה על אתרים אלה, באופן פורמלי יותר ופורמלי פחות. כך למשל, באמצעות "קידוש" מערת צדקיהו ו"קידוש" מנהרות הכותל תוך הרחבתן ברובע המוסלמי, מנכסת מדינת ישראל אזורים חדשים בעיר העתיקה לטובת היהודים.

הניהול הלא-פורמלי לכאורה של המקומות הקדושים או הדתיים מתבטא גם בהימנעותה של רשות העתיקות מלכנס את ועדת השרים, כפי שמחייב חוק העתיקות. הדבר נובע מרגישותו הרבה של הנושא ומהרצון ליצור מראית עין, כי החלטות לגבי אתרי עתיקות המשמשים גם מקומות קדושים ודתיים, מתקבלות בדרג הבירוקרטי-המקצועי ולא בדרג המדיני.

בשל הרגישות הרבה של הסוגיה, אם היתה מדינת ישראל מקפידה על "הסטטוס קוו" בשנת 1948 וממשיכה להקפיד עליו גם לאחר תפיסת מקומות קדושים מרכזיים נוספים בשנת 1967, אכן היה היגיון בהמשך אי ההכרה הפורמלית בחוק או בתקנות בשאר המקומות הקדושים ליהודים ולדתות אחרות. אך מאחר שמדינת ישראל חזרה והפרה את הסטטוס קוו במקומות הקדושים בדרכים שונות, מנוצלת אי ההכרה הפורמלית לטובת התנהלות לא אחראית ומסוכנת, התנהלות המפרה תדיר את התחייבויותיה הבינלאומיות של ישראל.

המרכז הארצי לפיתוח המקומות הקדושים
THE HOLY SITES AUTHORITY

בס"ד,

מקומות קדושים בירושלים

ירושלים	1. הכותל המערבי -
ירושלים	2. חפירת הכתל -
ירושלים	3. קבר דוד המלך
ירושלים	4. מערת שמעון הצדיק
ירושלים	5. מערת צדקיהו -
ירושלים	6. מערת ירמיהו
ירושלים	7. מערת הנביאים -
ירושלים	8. קבר עבדיה מברסטרא
ירושלים	9. קבר חולדה הנביאה
ירושלים	10. יד אבשלום
ירושלים	11. קבר זכריה
ירושלים	12. נקבת השילוח
ירושלים	13. מערת השילוח
ירושלים	14. קברי המלכים -
ירושלים	15. מערת הסנהדרין -
ירושלים	16. קבר רחל אמנו -
ירושלים	17. קבר שמואל הנביא -

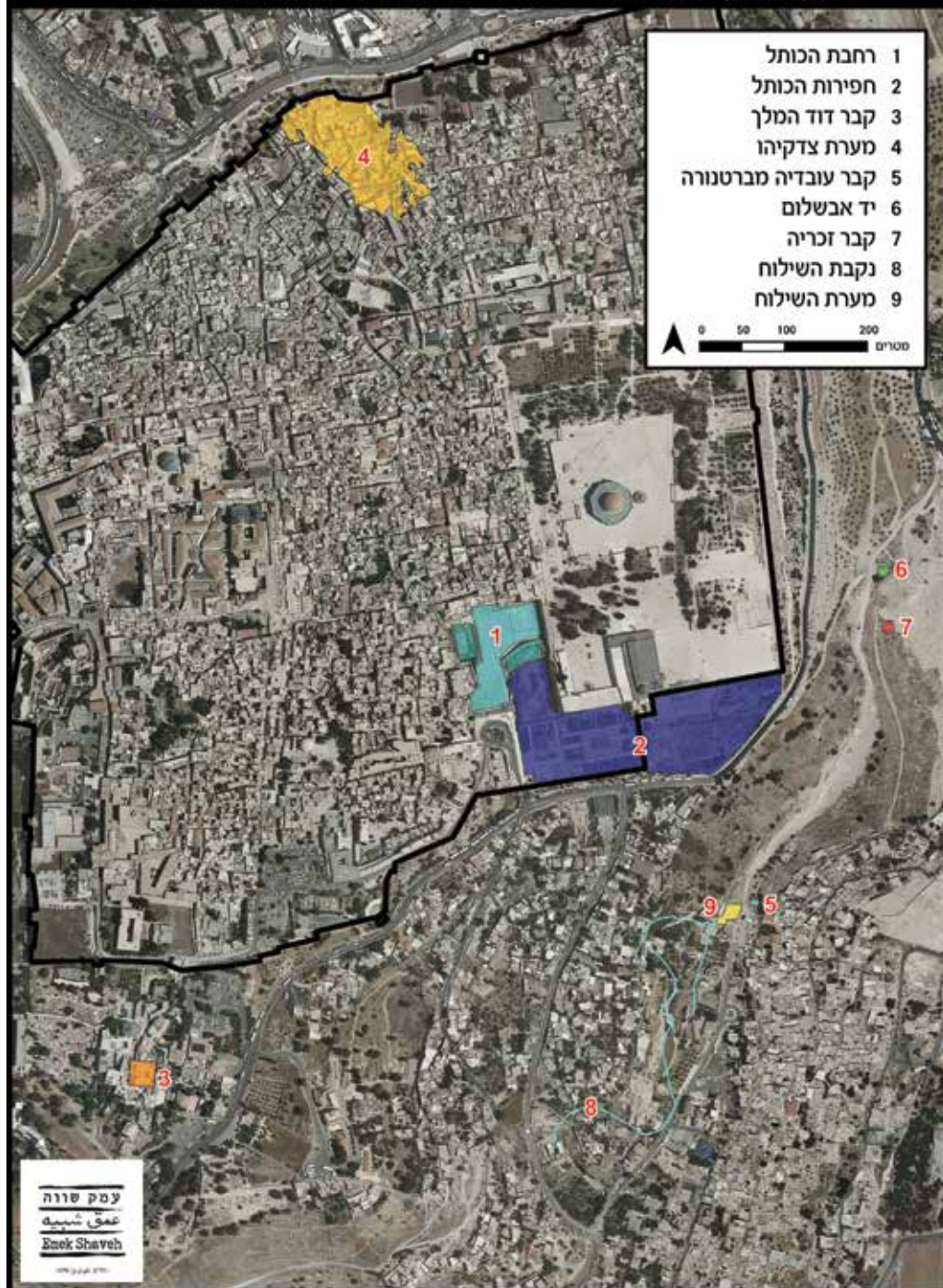
פאתי בית לחם
רמות - ירושלים

באחריות המרכז הארצי:

- קבר רחל אמנו
- קבר שמואל הנביא
- קבר דוד המלך
- מערת שמעון הצדיק

16:11:15.02:19PM:From: makorot.kds@msi.com
TO: 8535475
026540877

מקומות קדושים מוכרזים בעיר העתיקה של ירושלים וסביבותיה

קברי קדושים מוכרזים במזרח ירושלים

